

Νίκος ΣΚΟΥΤΕΛΗΣ Φιλάβιο ΖΑΝΟΝ

Θραύσματα μνήμης

Ο Κρητικός Νίκος Σκουτέλης και ο Βενετός Φιλάβιο Ζανόν σπουδάζουν στο Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής της Βενετίας (I.U.A.V.), σε μια “πόλη μνημειακή, σε συνεχή αγώνα να τιθασεύσει τη φύση”, στον κατ’ εξοχήν ιστορικό αρχιτεκτονικό χώρο της Ευρώπης. Βρίσκονται εκεί στη δεκαετία του ‘80, σε μια εποχή επανακατάλυσης από τη διεθνή αρχιτεκτονική της ιστορικότητας του αρχιτεκτονικού έργου.

Εκεί όπου ο Carlo Scarpa είχε δώσει το στίγμα της δικής του προσέγγισης με μια σειρά σημαντικές πραγματοποιήσεις, ήδη από τη δεκαετία του ‘60, συγκροτούν τη θέση τους για την επέμβαση στον ιστορικό χώρο και παραπέρα για την αρχιτεκτονική πράξη, κάτω από την καθοδήγηση σημαντικών δασκάλων, όπως ο Manfredo Tafuri (1938 - 1994).

κείμενο Παναγιώτης Τσακόπουλος, Δρ αρχιτέκτων

Η εκκίνηση της αρχιτεκτονικής τους είναι λόγια, κάτι που διαφαίνεται στις διπλωματικές τους εργασίες, με την νεορασιοναλιστική τυπολογική προσέγγιση (εικ. 1, 2)¹. “Η κληρονομιά του παρελθόντος, οι οπαδοί του μεταμοντέρνου, αλλά και το μεγάλο ειδικό βάρος που δινόταν στον τρόπο περιγραφής, μας εμπότισε

βαθιά με μορφές που είχαν χρέος στην ιστορία”². Οι τέσσερις συμμετοχές τους σε αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς, στις αρχές της δεκαετίας του ‘90, με κοινό παρονομαστή την παρέμβαση στον αστικό χώρο, ο σχεδιασμός τεσσάρων πλατειών στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου (Επαινος στο Europan 2, 1991, εικ. 3)³,

η Ανάπλαση Πολεοδομικού κέντρου Δήμου Ηρακλείου (εξαγορά στον Πανελλήνιο αρχιτεκτονικό διαγωνισμό, 1993), η Πλατεία Ελευθερίας στο Ηράκλειο (1ο βραβείο Πανελλήνιου αρχιτεκτονικού διαγωνισμού, 1993, κατασκευή 1997 - 2001, εικ. 4), και η Ανάπλαση της περιοχής Ηλεκτρικής στο Ηράκλειο (συμμετοχή

στο Europan 4, 1996), πρώτες προσεγγίσεις της ιστορίας και της μνήμης, είναι χαρακτηριστικά έργα μιας λόγιας επεξεργασίας. Ωστόσο, οι ρίζες των αυστηρότητας των αρχών και τη διερεύνηση των εγγεγραμμένα στο γεωγραφικό ταξίδι Κρήτης - Βενετίας, θα οδηγήσουν στη μετεξέλιξη της αρχιτεκτονικής τους σε

διερεύνηση αισθήσεων, συνειρμών και εσωτερικής λογικής, στο “να εξαγνίσουν τη γραφή τους στο πλέον αναγκαίο και ενστικτώδες”⁴.

Χρόνος και τόπος

Ο Νίκος Σκουτέλης και ο Φιλάβιο Ζανόν αναζητούν τα ίχνη του χρόνου στο χώρο, πέρα από μορφές και τυπολογίες, αρνούνται την υιοθέτηση “τρεχουσών, εύκολα οικειοποιήσιμων, μεθοδολογιών και μορφών από τη διεθνή σκηνή”⁵, πιστεύουν στην αργή και επίμονη προσέγγιση του καινούργιου, χωρίς εκ των προτέρων στυλιστικές εντάξεις, μέσα από την αυστηρότητα των αρχών και τη διερεύνηση των εγγεγραμμένα στο γεωγραφικό ταξίδι Κρήτης - Βενετίας, θα οδηγήσουν στη μετεξέλιξη της αρχιτεκτονικής τους σε

το αίσθημα των χώρων και τον τρόπο που τα γεγονότα αποτυπώθηκαν σε μορφές. Προκύπτει επιτακτική η ανάσχυση νέων μορφών ως σύνθεση και αποτέλεσμα διεργασιών”⁶.

Προσεγγίζουν ταυτόχρονα τη μυθική διάσταση του τόπου, αντιμετωπίζουν το “τοπικό” ως ένα σύνολο φυσικών και διανοητικών ερεθισμάτων, πέρα από την Ιστορία, με το πνεύμα του Πικιώνη και του Κωνσταντινίδη, αλλά και με τη νεωτερική αντίληψη των δασκάλων τους: «Το “πνεύμα του τόπου” [...] έχει να κάνει με τον τρόπο προσπέλασης στο χώρο, με το χρώμα και τις οσμές της γης, με τα σημάδια και το βάρος των ενεργειών του ανθρώπου και πολύ λιγότερο με την αποκωδικοποιημένη και εύκολη προς αναπαραγωγή εικόνα της οποιασδήποτε παράδοσης

ή άλλων αυθαίρετα προσδιορισμένων εξ αρχής στοιχείων”⁷. Είναι επόμενο ότι φύση έχει δεσπόζοντα ρόλο στον αρχιτεκτονικό τους προβληματισμό: στο Μνημείο της Δαμάστας (1994, εικ. 5), όπου η σύνθεση οργανώνεται γύρω από μια μικρή αγριαχλαδιά, “πρωταγωνιστής είναι το τοπίο του συμβάντος”. Το έργο βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση με το τοπίο, η γεωμετρική χειρονομία σε αντίστιξη με τη γεωλογική μορφή, η στιλπνή υφή των κατεργασμένων μαρμάρων σε αντιδιαστολή προς την αδρότητα των βράχων.⁸ Σε μια διαφορετική κλίμακα, η μελέτη Ανάπλασης του συγκροτήματος της Περιφερειακής αγοράς Χανίων στην Αγιά (2009) επιχειρεί να εντάξει μορφές

και σχήματα της γύρω φύσης, μελετώντας τις καθαριές και τις συστάδες δέντρων. (εικ. 19)

Η γενεαλογία του έργου

Το αποτύπωμα του έργου τους στη σύγχρονη ελληνική αρχιτεκτονική, αν και μικρής κλίμακας προς το παρόν, είναι ιδιόρρυθμο και κατατάσσεται δύσκολα σε υπάρχουσες κατηγορίες. Εντάσσεται κατ’ αρχήν σε ένα σύνολο αξιολογών πραγματοποιήσεων, που καταγράφονται στο γεωγραφικό χώρο της Κρήτης από τη δεκαετία του ‘90 και μετά, από μια ομάδα αρχιτεκτόνων από διαφορετικές γενιές και με διαφορετικές ιδιοσυγκρασίες, αλλά με κοινό χαρακτηριστικό μια γυμνή και άμεση γραφή που ανταποκρίνεται στα τοπικά ερεθίσματα και τις ανάγκες μιας ευαίσθητοποιημένης πελατείας.⁹

1. Διπλωματική εργασία - Η πόλη της Κέρκυρας
2. Διπλωματική εργασία - Η πόλη της Καβάλλας
3. Σχεδιασμός 4 πλατειών στην πόλη της Ρόδου, 1991

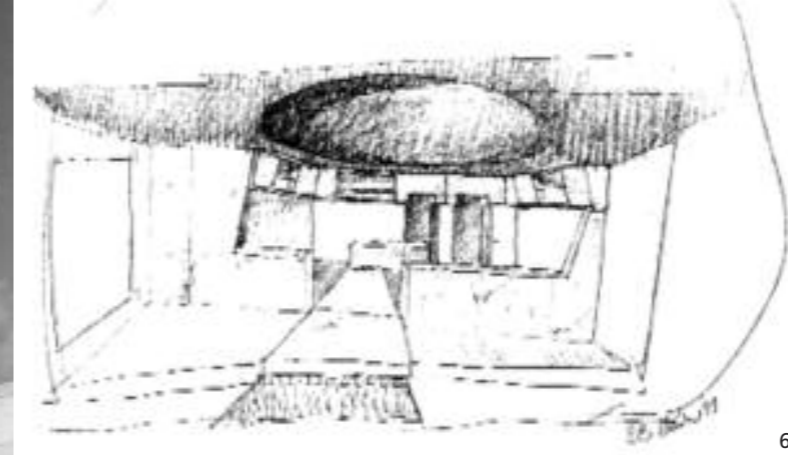
4. Πλατεία Ελευθερίας στο Ηράκλειο, 1993
5. Μνημείο της Δαμάσας, 1994

© Efieta Attali

5

6

7

8

8

6. Διαμόρφωση καταστήματος στη Βενετία, 1997
7. Προσθήκη πύργου Η/Μ εγκαταστάσεων στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, 1996
8. Τουριστικό συγκρότημα στο Μακρύγιαθο, 1994 - 97

Η ελληνική καταγωγή του πρέπει να αναζητηθεί στον ανατολικό στοχασμό του Πικιώνη, στη συνδιαλλαγή του με το μύθο, στη "γαιοκεντρική μεταφυσική του"¹⁰, στην ψυχική διεργασία του αρχιτεκτονικού του χειρισμού. Να αναζητηθεί ακόμα στη "διερεύνηση της συγκινησιακής δομής του χώρου" στο έργο του Δημήτρη Φατούρου.¹¹

Συγγενεύει ωστόσο περισσότερο με τη μυστικιστική κατάθεση του Carlo Scarpa, βασισμένη στην πρόσληψη της νεωτερικότητας ως μιας αβίαστης προσθήκης σύγχρονων στοιχείων σε μια διαχρονική επικράτεια υλικών, υφών και σχημάτων, σε μια αένια και ατελείωτη διαδικασία παραγωγής του αστικού χώρου, στην ερμηνεία της υφής και του βάρους των υλικών, των χαράξεων και

των κατασκευαστικών λεπτομερειών, μέσω της μνήμης.¹² Επηρεάζεται ταυτόχρονα από τα έργα των Ισπανών και Πορτογάλων αρχιτεκτόνων της δεκαετίας του '90, που προσέγγισαν τον ιστορικό χώρο με αντι-μορφοκρατική διάθεση, αναζητώντας την εσωτερική λογική του και αποτέλεσαν "σημείο στροφής στην ακαδημαϊκή στασιμότητα"¹³, όπως και από το αντι-μορφοκρατικό ρεύμα της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής της δεκαετίας του '90 και του 2000 (David Chipperfield, Peter Zumthor), στο οποίο δεσπόζων είναι ο ρόλος των υλικών, της κατασκευαστικής λεπτομέρειας και κάποτε των παραδοσιακών τεχνικών: "Καλούμαστε να δουλέψουμε [...] αποδεσμευμένοι από οποιαδήποτε αναγκαία δήθεν ταυτότητα,

λαμβάνοντας μέρος σε μια, θα λέγαμε, διεθνή πολιτιστική πρακτική που αφορά στον τρόπο έμπνευσης και κατασκευής των επεμβάσεων".¹⁴

Η αρχιτεκτονική τους μας έλκει προς τα αχρονικά τοπία της παιδικής ηλικίας: ακαθόριστοι χώροι, απορριμμένα υλικά, υποσυνείδητες συσχετίσεις. Η σχέση του νέου με το παλιό, η επίκληση της μνήμης και η διάσταση του ανοηκλήρωτου, αποτελούν, πιστεύουμε, τους τρεις άξονες ερμηνείας του έργου τους.

Παλιό και νέο: μια ισότιμη σχέση
*"Χωρίς νοσταλγικές περιπλανήσεις που καταφεύγουν στην μίμηση, το κάθε νέο στοιχείο να είναι σε θέση να συνυπάρχει δίπλα στα άλλα και ως αυτόνομο αλλά και ως ισότιμο με αυτά."*¹⁵

Η αρχιτεκτονική των Σκουτέλη - Ζανόν καλείται από την αρχή να τοποθετηθεί στο ζήτημα της σχέσης παλιού - νέου. "Πρέπει και σήμερα να μας οδηγήσει η πίστη στη θετικότητα και στη γλώσσα των σύγχρονων [...] η ταυτόχρονη και ομότιμη παρουσία του παλιού και του καινούργιου είναι η νέα προοπτική, το μέλλον των μνημείων και των πόλεων"¹⁶. Σημαίνων σ' αυτή την κατεύθυνση είναι ο σχεδιασμός δύο μικρών πρώιμων έργων τους στη Βενετία (1994), μιας δευτερεύουσας πόρτας στο ναό του Αγίου Γεωργίου και της νέας εισόδου του ελληνικού περιπτέρου στο χώρο της Biennale, όπου ο χειρισμός των υλικών και της "χειρονακτικής" κατασκευής φέρουν τα ίχνη της γραφής του Carlo Scarpa (εικ. 6).¹⁷

Μ' ένα διαφορετικό τρόπο, η προσθήκη του πύργου Η/Μ εγκαταστάσεων στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου αφομοιώνει τη γυμνότητα της γραφής του Καραντινού. (εικ. 7)

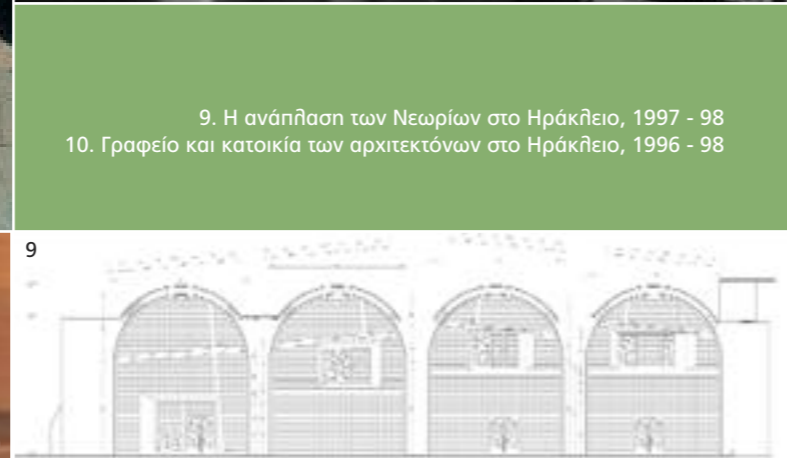
Στην ανάπλαση παραδοσιακών ψαράδικων κτισμάτων για τη δημιουργία μικρού τουριστικού συγκροτήματος, στο Μακρύγιαθο (1994 - 97, εικ. 8, στη Νοτιοανατολική Κρήτη), τίθενται δύο βασικές αρχές: η πρώτη είναι η διατήρηση όλων των αυθεντικών στοιχείων της αρχικής κατασκευής που ανταποκρίνονται στο χαρακτήρα των παραδοσιακών οικισμών της περιοχής. Ως δεύτερη "ακολουθήθηκαν τα ερεθίσματα που παρακινούν οι ίδιες οι κατασκευές από τη φύση τους για ολοκλήρωσή τους

με νέες μορφές", προσωπικά ερεθίσματα από το περιβάλλον, που αποδίδονται έπειτα ως μέρος του συνόλου. Σ' αυτό το πλαίσιο, στο Winter House του συγκροτήματος, ένα συρόμενο "treillage οθωμανικής μνήμης", φίλτράρει τα βλέμματα από την παραλία. Το ξύλινο καφασωτό σχεδιάζεται με ένταση, αλλά και σε απόλυτη αρμονία με την κλίμακα και το πνεύμα του συνόλου.

Η ανάπλαση των Νεωρίων στο Ηράκλειο (1997 - 98, εικ. 9) θέτει με τρόπο συγκροτημένο το ζήτημα της προσέγγισης του ιστορικού κτίσματος, σύμφωνα και με τις απόψεις που έχει διατυπώσει ο Manfredo Tafuri¹⁸. Δύο στερεομετρίες σε αντιπαράθεση, δύο

ανεξάρτητες δομές που δεν αγγίζουν η μία την άλλη (μόνο οι μεγάλες τζαμαρίες της όψης, σε εσοχή ως προς τις απολήξεις των θόλων, ακουμπούν την υπάρχουσα τοιχοποιία), η "σκληρή", που συνιστά το υπάρχον λιθόκτιστο κέλυφος και η "μαλακή", που εισάγεται από τη σύγχρονη παρέμβαση των ξύλινων και μεταλλικών κατασκευών, σε αποκλίνουσες, από αυτές του ιστορικού κτιρίου, χαράξεις. "Προχωρήσαμε στην αναζήτηση μιας "λογικής" του δεδομένου χώρου, ώστε η αρχιτεκτονική που αποδίδεται να είναι το καταστάλαγμα της διαδικασίας για αναγνώριση μορφών, ερμηνείας των τριγύρω μνημύτων, χρήσης υλικών και χρωμάτων"¹⁹.
Η μεταγραφή της μνήμης²⁰
Στη μελέτη των Νεωρίων

καταγράφεται ταυτόχρονα η επίκληση της μνήμης, που θα καθορίσει το σύνολο του έργου τους: "Οι επεμβάσεις έγιναν με τρόπο ευδιάκριτο και απέκτησαν υπόσταση μέσα από μια λεπτή σχέση με όλα όσα έχουν διαδραματισθεί σε ένα χώρο φορτισμένο με μνήμες της τοπικής ιστορίας: την κατασκευή και το καλαφάτισμα των πλοίων, τα πρόχειρα κλεισίματα με ξυλεία τον χειμώνα, τις κατοικίες με τα σαχνισιά, την αυστηρότητα της γκριζας πέτρινης πρόσοψης των τελευταίων χρόνων"²¹.
Οι αναφορές στη μνήμη είναι συνεχείς στα κείμενα του Νίκου Σκουτέλη και του Φλάβιο Ζανόν. Μνήμες μορφών, μνήμες της αίσθησης των υλικών και των υφών τους και μνήμες χώρων, αλλά και

9. Η ανάπλαση των Νεωρίων στο Ηράκλειο, 1997 - 98
10. Γραφείο και κατοικία των αρχιτεκτόνων στο Ηράκλειο, 1996 - 98

11. Κτίριο γραφείων στο Ηράκλειο, 1999 - 2002
12. Γρυνάρειο Πολιτιστικό Κέντρο στη Μύκονο, 2000 - 07

μνήμες "γεγονότων". Το αρχιτεκτονικό έργο είναι ο καθρέφτης της μνήμης. "Οι μελέτες αποτέλεσαν πάντα για μας ασκήσεις για την εξεύρεση μιας εκλογικευμένης μεθόδου, ενός τρόπου που να βοηθάει να αποκαλύπτονται τα συστήματα της μνήμης"²².

Ήδη, στο Μνημείο της Δαμάστας (1994), ίσως το πιο ενδιαφέρον πραγματοποιημένο έργο της πρώτης περιόδου τους, χαράξεις, υλικά και μορφές χρησιμοποιούνται ως φορείς συγκεκριμένων συνειρμών, σε μια σύλληψη "μακριά από την έξαρση του ηρωικού".

Στο γραφείο και κατοικία των αρχιτεκτόνων στο Ηράκλειο (1996 - 98, εικ. 10), ένα έργο που θέτει πολλαπλά ζητήματα αρχιτεκτονικών συσχετίσεων²³, η μνήμη της λαϊκής αρχιτεκτονικής

της πόλης αποδίδεται ηθελημένα "στα προσωρινά υλικά των brise-soleil από καλάμια, στις λαμαρίνες της στέγης ή των επενδύσεων"²⁴. Εδώ γίνεται αναφορά στα σκίτσα - καταγραφές του Άρη Κωνσταντινίδη από τις ελαφρές κατασκευές της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής και ανιχνεύονται οι ψάθες και τα καλάμια που ενσωματώνει ο Πικιώνης στον Λουμπαρδιάρη και στα σκίτσα της Αιξωνής, αχρονικά στοιχεία αρχέγονων συνειρμών²⁵.

Μορφολογικοί συνειρμοί προσδιορίζουν το σχεδιασμό των όψεων του κτιρίου γραφείων στην οδό Σπιναλόγκας (Ηράκλειο, 1999 - 2002, εικ. 11), ενώ οι πλαστικοί όγκοι του Γρυνάρειου Πολιτιστικού Κέντρου στη Μύκονο (2000 - 07, εικ. 12) εμπλουτίζονται με μικρά

ανοίγματα, "που, σε ένα παιχνίδι αναφορών μνήμης, θυμίζουν πότε περιστερώνες από τις Κυκλάδες, πότε το νότιο τοίχο της Ronchamp"²⁶. Στην κατοικία στο Λιβάδι του Κρουσώνα (2004 - 2007, εικ. 13), "οι μνήμες αντλούνται από τα μεγάλα βάθη του παρελθόντος", από την ποιμηνική αρχιτεκτονική του οροπεδίου, που χαρακτηρίζεται από τις αρχέτυπες πέτρινες κατασκευές των βοσκών με την κωνική μορφή, τα "μιτάτα".

Στο συγκρότημα στο Μακρύγιαλο, οι αρχιτέκτονες δουλεύουν ουσιαστικά "πάνω στη μνήμη των άλλων". Οι απλές μορφές, η φτωχή κατασκευή, η θέση και ο προσανατολισμός των έξι ψαράδικων σπιτιών - αποθηκών "αγγίζανε χορδές εξωτισμού στη

φантаσία των Άγγλων ιδιοκτητών": εδώ, τα ξύλινα καφασωτά παραλληλάσσουν στο θέμα του φωτός, "κύριο θέμα στις αναμνήσεις τους".

Περισσότερο από τις μορφές, τα υλικά και οι υφές τους συνιστούν τα κατ' εξοχήν εργαλεία της μνήμης. Στα Νεώρια Ηρακλείου, "ξύλο, μπετόν, σίδηρος και χαλκός συνθέτουν το νέο τοπίο του λιμανιού", ενώ ξύλα και σκουριασμένα σίδερα, που παραπέμπουν στα πλοία στο αγκυροβόλιο, υλικά ταιριαστά με τη θέα του λιμανιού, σ' ένα περιβάλλον που θυμίζει βιομηχανία περισσότερο από ιστορική πόλη, χρησιμοποιούνται για τη διαμόρφωση της όψης του εστιατορίου "Οδός Αιγαίου" (2001), στο λιμάνι του Ηρακλείου.

Στην Πορεία επισκεπτών, στο ανάκτορο της Κνωσού (1998), χρησιμοποιείται το ξύλο για τις κουπαστές και τη φέρουσα κατασκευή, αφού εδώ "η μνήμη του ξύλου νχέει παντού". Η μνήμη του ξύλου, που προέρχεται εν μέρει από την οθωμανική αρχιτεκτονική (εσωτερικά καφασωτά) αποτελεί την αφετηρία της επέμβασης και στην αποκατάσταση της οικίας Παπαγεωργίου (1999) στην παλιά πόλη Χανίων.

Θραυσματικά τοπία
"Ως ατελεύτητο
άλλων μορφών,
ως τοπίο εργοταξίου"

Το αρχιτεκτονικό έργο των Σκουτελή - Ζανόν φαίνεται συχνά να μην ολοκληρώνεται σύμφωνα με τους αρχικούς στόχους. Παρεμβάσεις των ιδιοκτητών, γραφειοκρατία των πολεοδομικών

γραφείων και άλλες συγκυρίες έχουν σαν αποτέλεσμα ένα μεγάλο αριθμό έργων, όπου έχει κανείς την αίσθηση του ημιτελούς, της αποσπασματικής εφαρμογής ενός αρχικού σχεδίου, μιας επικράτειας των υλικών, ενός ενεργειακού εργοταξίου. Φαίνεται ωστόσο ότι συχνά η ίδια η αρχιτεκτονική τους διαφέρει για τη στιλιστική ομοιογένεια, έλκεται από την τυχαιότητα, επιδιώκει την αποσπασματικού, του θραυσματικού, του ημιτελούς, όπως στη μελέτη για τα Νεώρια Ηρακλείου, όπου οι κατασκευές προσωρινής αντιστήριξης, αλλιά και η μνήμη των ξύλινων αποθηκών του 19ου αιώνα "οδηγούν σε μια αποδόμηση, ως ατελεύτητο άλλων μορφών, ως τοπίο εργοταξίου", ή στο

γραφείο και κατοικία στο Ηράκλειο, όπου "στοιχεία νομαδικής χροιάς διαμορφώνουν τις παραμέτρους της επέμβασης: σιδηροδοκοί, ξύλα, τούβλα, λαμαρίνες, μάρμαρα, καλάμια, καφασωτά και έπιπλα συνυπήρχαν σε μια ελεγχόμενη σύγχυση εσωτερικών και εξωτερικών στοιχείων της οικοδομής". Έτσι, το "ατελεύτητο των μορφών" καθίσταται μια από τις βασικές συνιστώσες του έργου τους, σε αναλογία με το αμορφοποίητο και ημιτελές περιστατικό τοπίο της ελληνικής επαρχιακής πόλης, όπου το εργοτάξιο αποτελεί την κυρίαρχη εικόνα²⁷.

Σ' αυτό το πλαίσιο ερμηνεύονται και οι πιο πρόσφατες παρεμβάσεις στο εστιατόριο - καταφύγιο στο Λιβάδι (2002 - 09,

εικ. 14 - 15), ένα μνημείο του εφήμερου. Στον εξωτερικό χώρο δεσπόζει η γραμμική επανάληψη των μεταλλικών τετάρων με πλήρωση από ξύλινες σανίδες, κοντραπλακέ ή κοτετσόσυρμα, που διαμορφώνουν τη γκαραζδοπορτα και τα στηθαία της μεγάλης βεράντας, αποτελώντας ταυτόχρονα πάγκους και πρόχειρα καθιστικά. Η δημιουργία μιας ελεγχόμενης αταξίας, που επιθυμεί να αναιρέσει την απόλυτη γεωμετρία των δύο παράλληλων πλάκων, του υπάρχοντος κτιρίου, εντείνεται από μια νέα γεωμετρία, που παραβιάζει διαρκώς την ορθογωνικότητα των πλαισίων, δημιουργώντας την αίσθηση της τυχαιότητας, ως μια επιθυμία επικοινωνίας με την οργανική αταξία και τη γυμνότητα του

13

14

15

13. Κατοικία στο Λιβάδι του Κρουσώνα, 2004 - 07

13

13

16

14 - 15 Οικία Μαλλιάρακη στο Ηράκλειο, 2009
16. Εστιατόριο - καταφύγιο στο Λιβάδι, 2002 - 09

υποβλητικού τοπίου. Η ίδια λογική εισβάλλει και στον εσωτερικό χώρο, όπου οι λείες ψευδοροφές γυψοσανίδας διακόπτονται από τάβλες σουηδικής ξυλείας και ζώνες στραντζαριστών διατομών και άβαφης λαμαρίνας σε ένα ιδιόρρυθμο κολλάζ, ενώ φύλλα λαμαρίνας και ξύλα χρησιμοποιούνται για τη γήλυπη διαμόρφωση των δύο τζακιών και των παρειών των τοίχων.

Μπορούμε εδώ να εντοπίσουμε τη συνάφεια στη διανομική προσέγγιση του αρχιτεκτονικού έργου με τον Πικιώνη και τον Φατούρο.²⁸ Να ανακαλέσουμε τη "θραυσματική αφήγηση" του Πικιώνη, όπως την εντοπίζει ο Ζήσης Κοτιώνης: "Η δραματική αυτή ένταση στα έργα της Ακροπόλεως εκφράζεται με την ευρεία χρήση της αποσπασματικής μορφής,

του θραύσματος, που είτε είναι δομικό υλικό του έργου [...], είτε ακόμη ο αρχιτεκτονικός τύπος των κτισμάτων [...]"²⁹ Να αναφερθούμε ακόμα στο "αυθαίρετο και το τυχαίο", στην "αποποίηση της επιδίωξης της ενότητας", στο "ατελείωτο" της αρχιτεκτονικής του Δημήτρη Φατούρου.³⁰

Τέσσερα πρόσφατα έργα
Τα τελευταία έργα των Σκουτέλη - Ζανόν επιβεβαιώνουν την ad hoc απάντηση στα αρχιτεκτονικά ζητήματα, την αδιαφορία τους σε στιλιστικές συμμορφώσεις και στην απόδοση μιας ενιαίας εικόνας, όπως και τη δυσκολία κατηγοριοποίησής τους.

Στην πρόσφατη ολοκληρωμένη οικία Μαλλιάρακη στις Αρχάνες Ηρακλείου (2009, εικ. 16),

η ατμόσφαιρα του εσωτερικού χώρου διαμορφώνεται από ένα σύνολο ξύλινων κατασκευών, βαμμένων με λαδομπογιά λευκής απόχρωσης (ταβάνια, παρειές ξύλινης σκάλης) και λεπτομέρειες από δρύινες σανίδες και οξειδωμένη λαμαρίνα στις κουπαστές. Η προσθήκη στον όροφο, προς την πίσω αυλή, χαρακτηρίζεται από την καθαρή γεωμετρία, την επένδυση με φύλλα κόντρα-πλακέ και δεσίματα γαλβανισμένης λαμαρίνας, σε αντίστιξη προς τις γαιώδεις αποχρώσεις των επιχρισμάτων της κατοικίας.

Η οικία Τσακίρη στις Βασιλειές Ηρακλείου (2008 - 09, εικ. 17), σχεδιάζεται σαν σύνθεση ενός διώροφου (με ενιαία δόρυκτη στέγη) και ενός μονώροφου όγκου

(με δώμα), με τμήματα διαφορετικής μορφολογικής επεξεργασίας. Η λιτότητα του τμήματος προς το δρόμο (μικρά ανοίγματα, επίχρυσμα σε γαιώδες χρώμα), αντιπαράκειται στην κλασικίζουσα αντιμετώπιση του πίσω τμήματος (επένδυση με πλάκες φυσικού λίθου). Προστίθεται ένας όγκος σε προεξοχή με επένδυση λαμαρίνας.

Στο νέο γραφείο των αρχιτεκτόνων στο Ηράκλειο (2007, εικ. 18), διαμορφωμένο σε υπάρχοντα υπόγειο χώρο με αυλή σε ακάλυπτο, άξονας της διαμόρφωσης είναι η αίσθηση της διαφάνειας, που θα εκμεταλλευθεί τη μοναδική πηγή φυσικού φωτισμού από την αυλή. Εισάγονται εδώ κάποια μοντερνιστικά στοιχεία: εναλλαγές κάθετων πετασμάτων από

πλακαρισμένο πεύκο και έγχρωμο ή αμμοβολημένο γυαλί σ' ένα παιχνίδι αναλογιών και χαράξεις στιλπνών πλακιδίων σε αντίστιξη προς τις γκριζές τσιμεντόπλακες των δαπέδων.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα η μελέτη της Ανάπλασης του συγκροτήματος της Περιφερειακής αγοράς Χανίων στην Αγυιά, με νέα χρήση εκθεσιακού - διοικητικού κέντρου (2006 - 09, εικ. 19), που επιχειρεί να αναπαράγει τη δομή των δύο σκεπαστών οδών του σταυροειδούς κτιρίου της Αγοράς, στην παλιά πόλη.

Οι συστοιχίες των μεταλλικών υποστυλωμάτων των νέων διαδρόμων κίνησης, με κλίση ως προς την κατακόρυφο (αναφορά στην κίνηση των καλαμιώνων και

συνέχεια της έρευνας των στύλων φωτισμού της πλατείας Ελευθερίας) και οι ξύλινες πλευρικές επικαλύψεις τους (με απόκλιση επίσης από τον κατακόρυφο άξονα), ο σχεδιασμός του παταριού των γραφείων με τον υποκείμενο εκθεσιακό χώρο και οι αγωγοί φωτισμού της οροφής του, ο σχεδιασμός της αίθουσας συνεδριάσεων (μοντερνιστική οβάλ χάραξη της κάτοψης, επεξεργασία των παρειών με συνδυασμό πάνελ έγχρωμου (μπλε και πράσινου) και αμμοβολημένου γυαλιού και απομίμησης καλαμιώνων, φωτιστικές οπές οροφής), αποτελούν νησίδες αρχιτεκτονικών επεξεργασιών που μεταφέρουν την μέχρι σήμερα προβληματική των αρχιτεκτόνων σ' ένα συγκρότημα μεγάλης κλίμακας.³¹ ■

Βιογραφικό σημείωμα

Ο Νίκος Σκουτέλης γεννήθηκε στο Ηράκλειο της Κρήτης το 1962. Σπούδασε αρχιτεκτονική στο I.U.A.V. της Βενετίας (1981 - 87), όπου για ένα χρόνο διετέλεσε βοηθός του καθηγητή Adriano Cornoldi (στο μάθημα Caratteri Tipologici dell' Architettura, 1987 - 88). Εκπόνησε διδακτορική διατριβή στην Αρχιτεκτονική Σχολή του Ε.Μ.Π. με αντικείμενο "Το δίκτυο των πόλεων - οχυρών στο κατά θάλασσα κράτος της Βενετίας, 16ος - 17ος αι." (2006). Από το 1993 διατηρεί αρχιτεκτονικό γραφείο στο Ηράκλειο με τον Φλάβιο Ζανόν. Έχει εκλεγεί επίκουρος καθηγητής στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων του Πολυτεχνείου Κρήτης (2007), όπου διδάσκει αρχιτεκτονική σύνθεση από το 2005.

Άρθρα του, που αναφέρονται στην αρχιτεκτονική και την πόλη της Αναγέννησης, στη θεωρία της αποκατάστασης και στη συμβολή της Ιστορίας ως εργαλείου στην αρχιτεκτονική σύνθεση, έχουν δημοσιευθεί σε ελληνικές και διεθνείς αρχιτεκτονικές εκδόσεις.

Ο Φλάβιο Ζανόν γεννήθηκε στη Βενετία το 1961. Σπούδασε αρχιτεκτονική στο I.U.A.V. της Βενετίας (1980 - 87). Από το 1990 συνεργάζεται επαγγελματικά με τον Νίκο Σκουτέλη, πρώτα στη Βενετία και κατόπιν, από το 1993, στο Ηράκλειο. Από το 1999 είναι Συντονιστής του Τεχνικού Γραφείου Κνωσού, στο Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων του Υ.Π.Π.Ο. Έχει εκπονήσει πολλές μελέτες σχεδιασμού κήπων στην Ελλάδα, την Ιταλία και την Ελβετία.

17

17. Οικία Τσακίρη στις Βασιλειές Ηρακλείου, 2008 - 09
18. Νέο γραφείο των αρχιτεκτόνων στο Ηράκλειο, 2007

17

18

19

19

19

19. Μελέτη ανάπλασης του συγκροτήματος της Περιφερειακής αγοράς Χανίων, 2006 - 09

Αναφορές

1. Ν. Σκουτέλης, "Η πόλη της Κέρκυρας. Χώρος και σχεδιασμός", I.U.A.V., 1987, καθηγητής Α. Cornoldi, δημοσίευση στα "Αρχιτεκτονικά Θέματα" 24/1990. Flavio Zanoni, "L' Acropoli di Kavala", 1989, καθηγητής Α. Cornoldi δημοσίευση στο Parametro (Bologna), 187/1991.

2. Φ. Ζανόν, συνέντευξη στον Κ. Μανωλίδη, περιοδικό Σ.Α.Θ., 4/2001, σελ. 5.

3. "Στη μελέτη μας, προτείνουμε, τα οικοδομικά τετράγωνα των κατοικιών να σχεδιάζονται ως προσκόλληση και να ξαναβρούν τον πρωταρχικό τους ρόλο μέσα στο αστικό τοπίο, ολοκληρώνοντας τη συνέχεια του αστικού ιστού εκεί όπου αυτή είχε διακοπεί. Προτείνουμε μια αρχιτεκτονική και αστική σύνθεση, που μπορεί να συσχετιστεί με τις πολιτιστικές ιδιαιτερότητες του περιβάλλοντος χώρου, έτσι ώστε να αποκτήσει ένα χαρακτήρα αναγνωρίσιμο από τον ατομικό χρήστη [...]. Δεν διαλέξαμε κάποιο στυλ. Κι αν η εργασία μας εκφράζει, κατά κάποιο τρόπο, ένα στυλ, είναι το αποτέλεσμα αυτού που εμείς οι ίδιοι ήμαστε κατά τη διάρκεια της διαδικασίας σύλληψης της μελέτης", δημοσίευση στο περιοδικό

"Τεύχος", 9/1992: "Κτίζοντας στο κτισμένο", σελ. 54-55.

4. Από κείμενο των αρχιτεκτόνων.

5. "Εδώ διαφαίνεται το είδος εκείνο του συντηρητισμού, που εκδηλώνεται ως προσκόλληση στο νέο, στο τεχνολογικά άρτιο, στην απαλλαγμένη οποιουδήποτε σύνδεσης με την ιστορία και στην πλήρη άρνηση αντιμετώπισης των δεδομένων συγκυρώσεων και ετεροχρονισμών της κοινωνίας", Ν. Σκουτέλης - Φ. Ζανόν, "Πέραν του πολυσυνθετισμού", "Θέματα Χώρου + Τεχνών" 39/2008, σελ. 91.

6. Ν. Σκουτέλης - Φ. Ζανόν, Ομιλία στο Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, 3-6-2004, δακτ., σελ. 1.

7. Ν. Σκουτέλης - Φ. Ζανόν, συνέντευξη στον Π. Δραγώνα, "Θέματα Χώρου + Τεχνών" 32/2001, σελ. 148.

8. Συναρτώνται εδώ οι μελέτες κήπων του Φιλίππου Ζανόν. Η μελέτη για τα στέγαστρα της "Βίλλας Διόνυσος" στην Κνωσό (1998), προέβλεπε τη διαμόρφωση ενός μικρού κήπου, που δεν υλοποιήθηκε, με είδη φυτών που αναφέρονται στην αρχαία ρωμαϊκή λογοτεχνία και ζωγραφική.

9. Αναφέρθηκε στους Γιώργο και Αριστομένη

Βαρουδάκη (Χανιά), Μάριο Νικηφοριάδη και Δανάη Σκαράκη (Χανιά), Οδυσσέα Σγουρό (Άγιος Νικόλαος) και Δημήτρη Τσακαλάκη (Στεία), βλ. και Δ. Φιλιππίδης, "Αρχιτεκτονικές Μεταμορφώσεις II. Η Περιφέρεια", Αθήνα: "Μέλισσα", 2006.

10. "Γι' αυτό μπορούμε με σιγουριά να τονίσουμε ότι η γαιοκεντρική μεταφυσική του Πικιώνη, παρ' όλην ότι συνδέθηκε με τη λατρεία της αττικής γης, δεν ήταν ελληνοκεντρική", Ζήσης Κοτιώνης, "Μια θραυσματική αφήγηση κάτω από την Ακρόπολη", στο Αφιέρωμα στον Πικιώνη, "Επτά Ημέρες", εφημ. "Καθημερινή", 16 Οκτωβρίου 1994. Σύμφωνα με τον Δ. Φιλιππίδη, "η ροπή [του Πικιώνη] προς το μυστικισμό [...] εντάσσεται γενικότερα στην επίσημη, αλλά επιδέξια ασαφή δήλωσή του, είμαι ανατολίτης"

11. Βλ. πιο κάτω, σημείωση 30.

12. Όπως αναφέρει ο Δ. Φιλιππίδης, ο Ν. Σκουτέλης έχει αναφερθεί στη σχέση μεταξύ του έργου του Πικιώνη και του Scarpa, εντοπίζοντας την "στην επικαιροποίηση των παραδοσιακών τεχνικών και στην παραδοχή ότι η

αρχιτεκτονική συνεχίζει την παράδοση των παλαιότερων αρχιτεκτονημάτων με τον τρόπο ενός τεχνίτη που προχωράει λίγο παρακάτω την τέχνη του, ενσωματώνοντας σ' αυτήν τη σωστή δόση από την εποχή του" ("Δημήτρης Πικιώνης, οι Ομιλίες του '65", ό.π. σημ. 308, σελ. 201).

13. Φ. Ζανόν, συνέντευξη στον Κ. Μανωλίδη, ό.π., σελ. 5.

14. Συνέντευξη στον Π. Δραγώνα, ό.π.

15. Από κείμενο παρουσιάσε των αρχιτεκτόνων.

16. Φ. Ζανόν, συνέντευξη στον Κ. Μανωλίδη, ό.π., σελ. 6 - 7.

17. Δημοσίευση στα "Θέματα Χώρου + Τεχνών" 26/1995, σελ. 192-193.

18. "Πιστεύω ότι είναι πολύ δύσκολο να αποδεχθούμε μια ιστορική θεώρηση του παλαιού, αν δεν μάθουμε να ζούμε στο παρόν και να εκτιμούμε εκείνα τα ανανεωτικά εγχειρήματα που έχουν αξία", Manfredo Tafuri, "Διατήρηση ή αναστήλωση", περιοδικό "Τεύχος" 9/1992: "Κτίζοντας στο κτισμένο", σελ. 20.

19. Φ. Ζανόν, συνέντευξη στον Κ. Μανωλίδη, ό.π., σελ. 7.

20. "Η μελέτη ως μεταγραφή της μνήμης", τίτλος διάλεξης των αρχιτεκτόνων στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,

Βόλος, 12-12-2006.

21. Εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, Ιούλιος 1998.

22. Ν. Σκουτέλης - Φ. Ζανόν, Ομιλία στο Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, ό.π., σελ. 1.

23. "Οι νέες μορφές, αντί να ανταποκρίνονται σε μια και μοναδική συλλογική μνήμη, θα πρέπει να ερμηνεύουν την αυθεντική μνήμη και να ενεργοποιούν τις προσωπικές", εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, Ιούλιος 1998.

24. "Επαναλαμβάνοντας το ίδιο παιχνίδι αντιπαράθεσης γεωμετριών, υλικών και χωρικών αισθήσεων, το γραφείο των αρχιτεκτόνων στο Ηράκλειο, μια προσθήκη καθ' ύψος σε διώροφο μεταπολεμικό κτίσμα μέσα στον αστικό ιστό, προσδιορίζει emphatically με ένα σύνολο σημειολογικών κωδικών, τις σχέσεις μοντέρνου και παλιού, ανοικτού και κλειστού, επιχρισμένου και γυμνού, επίσημου και αυθαίρετου (εδώ με τις νύξεις της αποδόμησης στη χάραξη των υαλοστασίων). Μια αρχιτεκτονική μικρής κλίμακας με ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα 'θέση' για τη σχέση με το κτισμένο", Π. Τσακόπουλος, "Αρχές, τόπος, μνήμη. Τρεις διαλέξεις στο Ε.Ι.Α.", "Ελληνικές Κατασκευές"

91/2004, σελ. 38-42.

24. Ν. Σκουτέλης - Φ. Ζανόν, Ομιλία στο Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, ό.π., σελ. 8.

25. "Η κάλυψη με ψάθες στον σκεπαστό διάδρομο ή το ξύλινο πρόθυλο του αναψυκτηρίου του Λουμπαρδιάρη παραπέμπουν στην πρωτόγονη ή αρχαϊκή παράδοση μιας τέχνης όχι μόνο ελληνικής. Το ελάχιστο επεξεργασμένο φυσικό υλικό που χρησιμοποιείται (ξύλο, ψάθα) βρίσκεται εκτός ιστορίας, άρα εκτός χρόνου", Δ. Φιλιππίδης, "Δημήτρης Πικιώνης", ό.π., σελ. 154.

26. Ν. Σκουτέλης - Φ. Ζανόν, Ομιλία στο Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, ό.π., σελ. 10, απ' όπου και οι επόμενες παραθέσεις.

27. Βλ., Ν. Σκουτέλης, "Σχέσεις όσμων στις παρυφές της πόλης", στο Θ. Κανακλή - Λ. Μανωλίδης, "Η διεκδίκηση της υπαίθρου. Νοηματοδότηση και κατοίκηση της φύσης στη σύγχρονη Ελλάδα", Βόλος 2008, σελ. 35 - 47.

28. Η σχέση μεταξύ Φατούρου και Πικιώνη έχει ήδη πολλαπλά αναλυθεί. Βλ. για παράδειγμα, Δ. Φιλιππίδης ό.π., σελ. 123 και 176-177.

29. Ζήσης Κοτιώνης, ό.π.

30. "(Ο Φατούρος) εκκινεί από

το αυθαίρετο και την τυχαία, τη χωρίς σχεδιαστική βούληση, μορφή της κερδοσκοπικής αντιστοίχια του decorated shed (του R. Venturi) και των permanenze (του A. Rossi). Από τα πρώιμα έργα του έχει κινήσει αποποιήσει την επιδίωξη της ενότητας. Τώρα τα πράγματα είναι τόσο στοιχειακά που η ενότητα είναι δεδομένη και η αναζήτηση συγγενειών μάταια. Το πρόγραμμα δεν είναι παρά το πρόσχημα για τη διερεύνηση της συγκινησιακής δομής του χώρου", βλ., Σημείωμα των επιμελητών στο αφιέρωμα "Το Εργαστήριο του Δημήτρη Φατούρου", περιοδικό "Δομές" 06/2009, σελ. 51. Όπως γράφει ο ίδιος ο Φατούρος, "το έργο σε ορισμένες περιπτώσεις έχει τελειώσει, έχει ολοκληρωθεί, έχει εκπληρωθεί τον προορισμό του, χωρίς να έχει τυπικά ολοκληρωθεί σε όλα τα στοιχεία του [...]. Το έργο από αυτή την άποψη είναι ατελείωτο [αν και] η ακριβής διατύπωση δεν είναι ότι το έργο είναι ατελείωτο, αλλά ότι το έργο συνεχώς δημιουργείται". Βλ., "Ο αρχιτέκτων για τον αρχιτέκτονα", "Αρχιτεκτονικά Θέματα" 32/1998, σελ. 56-57.

Πρβλ. και Π. Τουρνικιώτης, "L' infinito", ό.π., σελ. 58-60.

31. Έχει εδώ ενδιαφέρον η συσχέτιση αυτής της μελέτης με ένα έργο του ταϊλανδικής καταγωγής Βρετανού αρχιτέκτονα David Adjaye (γεν. 1966), το κτίριο της αγοράς Wakefield Market Hall, στην Αγγλία. Ο Adjaye εκκινεί από παραδοσιακές κατασκευές στεγάστρων ηλιοπροστασίας στο Μαλί, όπου λεπτοί ακανόνιστοι κορμοί δένδρων φέρουν ένα δεύτερο οριζόντιο ξύλινο πλέγμα, για να σχεδιάσει το πυκνό σύστημα υποσυλλωμάτων της αγοράς του Wakefield, με αντιθετικές αποκλίσεις από την κατακόρυφο, που φέρουν αντίστοιχα ένα μεγάλου κλίμακας οριζόντιο επίπεδο στέγαστρο ηλιοπροστασίας και την διάτρητη από φωτιστικές σχισμές οροφής στέγη της αγοράς που ο Adjaye χρησιμοποιεί συνειρμικά παραδοσιακά υλικά, υφές και σχήματα ως ερεθίσματα παραγωγής νέων αρχιτεκτονικών μορφών σε όλες τις μελέτες του, συναρτάται σαφώς με τη μεθοδολογία προσέγγισης της "αναφοράς" που περιγράφηκε στο κείμενο αυτό.